

(Херсон)

МОВА ЯК СВІТОБАЧЕННЯ НАРОДУ

У статті зроблено спробу на прикладах української лексики проілюструвати когнітивну функцію мови, що репрезентує пізнавальну діяльність людини.

Ключові слова: концепт, ампелографія, когнітивна функція, світобачення народу, мотивуючі ознаки.

The attempt to illustrate language cognitive function on the examples of the Ukrainian lexicology, that represents man's cognitive activity has been made in the article.

Key words: concept, ampelographics, cognitive function, people's world outlook, motivative features.

Мова – суспільне явище. Про це свідчать основні функції її: комунікативна і мислетворча. Із мислетворчою функцією тісно пов'язана пізнавальна, або когнітивна. За допомогою мови людина пізнає об'єктивну дійсність, картини світу.

Пізнання світу, об'єктів та явищ дійсності лежить в основі свідомості людини. Воно може бути індивідуальним і суспільним, різним у представників різних епох. Мова служить основним способом формування знань людини, тому концепт реалізується у слові чи словосполученні.

Німецький мислитель і мовознавець кінця XVIII – початку XIX ст. Вільгельм фон Гумбольдт постійно наголошував на нерозривності понять “мова” і “народ” (“нація”), “мова” і “культура”. За його твердженням, мова є надбанням окремого народу, а народ – це спільність людей, що розмовляють однією мовою.

Мова – це надзвичайно складна система, яка не дається раз і назавжди в готовому вигляді, а проходить різні етапи свого становлення та безперервного вдосконалення.

Виникнення мови – тривалий процес, що охоплює не одне сторіччя.

Мова тісно переплетена з духовним розвитком людства і супроводжує його на кожному етапі історії, бо мова – душа народу. Слово – не відображення предмета, а його осмислення, у мові відбуваються процеси інтерпретації людиною світу, тому різні мови виявляються різними світобаченнями.

Багатогранність розвитку мови залежить від впливу на мову народного духу. Мова – це світобачення народу. Різні мови – це не різні звукові позначення одного й того самого предмета, а різні його бачення. Мова допомагає людині пізнавати світ, і це пізнання залежить від мови, бо вона є силою, яка робить людину людиною.

Мова перебуває у нерозривному зв'язку з духовністю, саме тому в кожній мові закладене самотутнє світосприймання, що відбивається у членуванні лексики світу, в системі граматичних категорій та в неповторних структурах усіх мовних рівнів.

Слово в концепції Гумбольдта – це не пряма назва предмета, не “етикетка”, що прикріплюється до нього, воно є позначенням того, як предмет був осмислений мовцем, носієм конкретної мови. Цим і пояснюється різноманіття назв одного і того ж предмета. Так, у санскриті слона називають то двозубим, то одноруким, то таким, який двічі п’є, кожен раз розуміючи один і той самий предмет, але в різних його осмисленнях.

В українській мові виникають різноманітні синонімічні ряди назв одного й того ж предмета залежно від його сприйняття мовцем: райдуга – веселка, горизонт – небокрай, небозвід, крайнеба, видноколо; чорт – диявол, сатана, дідько, люципер, лукавий, шайтан, куцак, болотник, пролаза, чортик, чортисько; чоловік – дружина, подружжя, старий, мій, муж; горілка – сивуха, оковита, гірка, варенуха, ледащиця, живиця, зелений змії, адамові сльози, скажене молоко, самогін, бурячанка; голова – макітра, кумпол, кабак, казанок, довбешка, калган.

“Народ – творець мови – у процесі всебічного пізнання явищ, процесів і предметів об’єктивної дійсності дає їм найменування. Від мовця, від “гри його фантазії і уяви” залежить, яку саме зовнішню ознаку він вкладає у внутрішню мотивацію назви”, – говорив Булаховський Л.А. [1].

Наприклад, в українській лексиці виноградарів реально мотивуючі ознаки – позамовна основа називання – виникли внаслідок спостереження людини за особливостями розвитку виноградного куща, його будовою, формою грон, кольором та смаком, ягід тощо. Внаслідок таких спостережень і виділення найяскравіших ознак рослини та її плодів формується лексика українських виноградарів, для якої характерні назви з прозорою внутрішньою формою та експресивною забарвленістю: холостяк – неплодоносний пагін; гненник – молодий пагін виноградної лози; Білан, Янтарний, Бризгун – сорти винограду.

В українській мові нами зафіксовано біля 250 назв сортів винограду. Серед них значна кількість слів іншомовного походження. Як правило, сорт винограду називають на мові народу, які населяють виноградарські райони. Так виникли назви: Белый круглий, Алий – російські; Вівсянка, Жовтець – українські; Кара-узюм – туркменська; Поаме нягре – молдавська; Ангур Сафеді – таджицька; Німранг – узбецька. Назва сорту найчастіше визначається основними, найбільш яскравими ознаками виноградної лози, формою, розміром, кольором ягід. Деякі із таких назв настільки передають особливості сорту, зовнішній вигляд грона, ягід, що по ній можна легко пізнати біологічні ознаки сорту. Наприклад: Білоягідний, Дніпровський рожевий, Битий простий, Широколистий, Золотий ранній, Одеський стійкий, Український ранній, Янтарний, Чорний винний тощо.

З погляду мотивуючої ознаки можна виділити такі семантичні групи назв сортів винограду:

1. Назви, що відображають характерні ознаки ягід: за кольором – Білан, Жовтець; за формою і розміром ягід – Білий довгий, Астма (від турецького asma – “виноград”); за смаком і запахом ягід – Берізка душиста, Мускат (має специфічний мускусний запах), Кокур білий (турецьке kokulu – “ароматний”); за подібністю з іншими предметами – Сливовий, Дамські пальчики.
2. Назви, що передають характерні особливості грон, листя: Розтепа, Битий простий, Широколистий.
3. Назви, що характеризують пагони: Ркацителі (грузинське “чубук червоний”), Вишневий – молоді пагони червоного кольору.

4. Назви, мотивовані агрономічними ознаками: Малага – від назви м.Малага в Андалузії (Іспанія), Карабурну – назва виникла від імені миса Кара бурун (Чорний лис) біля м.Смирни (Турція), Мускат угорський, Педро кримський.

6. Назви на честь селекціонерів-виноградарів: Матяш (на честь відомого угорського селекціонера-виноградаря Матяша Яноша), Коринка Мічуріна, Пухляківський.

7. Антропонімічні назви, які виникли на основі імен: Дінка біла, Ізабелла, Іванка.

8. Поетичні назви-присвяти: Королева виноградників, Аврора, Арктик, Красавка, Дамаська троянда.

Визначаючи суспільний характер мови, слід зазначити, що в мові є чимало такого, що сприяє пізнанню людиною об'єктивної дійсності, емоційного впливу на людину.

Художньо-образне пізнання дійсності і лягло в основу народження літератури. В ній мова виявляє себе як мистецтво, має здатність відтворювати навколишній світ своїми специфічними стилістичними засобами з метою не лише номінативно-інформаційного, а й художньо-естетичного впливу.

Професійна лексика українських виноградарів широко вживається як в усному мовленні українців (чубук, лоза, вусик), так і в мові художніх творів з різною стилістичною метою:

1) вона сприяє зображенню обстановки, в якій живе і діє персонаж твору, допомагає яскраво змалювати характер його роботи: “Ще одна виноградна шкілка тут закладається, де під найдбайливішим доглядом будуть всі оці “шасли” та “піно”, “фіолетові ранні” та “красуня Цегледа”, “Італія” та “перлина Сабо” [2, с.94];

2) професійна лексика створює повну характеристику персонажа через його мову: “Хіба ще з кучугур іноді підкрадається хоч здалеку подивитись на маму, як вона йде, чаклує там над своїми “ізабеллами”, “виноградними немовлятами” [2, с.64]. “Одна каже: “Мої чубуки..., друга – “чубучини”, третя – “мої чубучата” – це вже в котрої який характер” [2, с.94];

3) створює художньо-асоціативні образи в порівняннях: “Як парость виноградної лози плекайте мову” [5, с.272].

Модель світу, створювана людиною, несе в собі риси суб'єктивізму, а також особливості менталітету певного суспільства.

Так, орган виноградного куща, за допомогою якого пагони рослини чіпляються за опору, в українській ампелографії (наука про сорти винограду) називається вусик. Даючи цьому органу виноградної лози назву, народи різних країн використовують різні способи переносу найменувань: за функцією його, за подібністю форми до різних об'єктів дійсності.

Так, за аналогією до ріжок козлика римляни називають цей орган *carpeolus* – козлики, ріжки козлика; італійці утворюють таке метафоричне найменування – *cirro* – бурав.

А в українській професійній мові виноградарів використовуються такі метафоричні назви: баранчик, завиток, зачепа, упора.

Отже, для концепта важливим є асоціативне поле, з яким він пов'язаний. Виявлення цих асоціативних комплексів є одним із завдань когнітивної лінгвістики. А всю пізнавальну діяльність

людини модна розглядати як уміння орієнтуватися в світі, усвідомлювати, пізнавати реалії, виділяючи їх ознаки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Булаховський Л.А. Нариси з загального мовознавства. – К., 1959.
2. Гончар О.Т. Бригантіна. – К.: Дніпро. – 1973.
3. Кочерган М.П. Вступ до мовознавства. – К.: Академія. – 2000.
4. Красножан Ж.В. Деякі спостереження над семантичними змінами у процесі номінації. – Південний архів: Філологічні науки. – Випуск XX. – Херсон. – 2003. – С.146-148.
5. Рильський М.П. Вибрані поезії. – К.: Дніпро. – 1970.